

AUTIK SPEKTORI BUZILISHI BO'LGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN SENSOR INTEGRATSIYA BOSQICHLARI

U.Utbasarova

Alfraganus universiteti Pedagogika va psixologiyakafedrası o'qituvchisi

S.M.Eshmetova

O'zbekiston Respublikasi Toshkent sh.

Alfraganus universityning 2-kurs Logo-23/4 talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14942959>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola autik spektori buzilishi (ASB) bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan sensor integratsiya boshqichlarini organishdan iborat. ASB bo'lgan bolaning markaziy asab tizimida sezgi ma'lumotlarini qayta ishlash jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlari va bu jarayonlarning uning rivojlanishi, xulq-atvori, o'rganishiga ta'siri haqidagi zamonaviy ma'lumotlarga asoslanib ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: autik spektori buzilishi, sensor intrgratsiya, xulq-atvor, disfunktsiya.

SENSORY INTEGRATION STAGES FOR CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

Abstract. This scientific article focuses on studying sensory integration approaches for children with autism spectrum disorder (ASD). It is developed based on modern data about the specific characteristics of sensory information processing in the central nervous system of a child with ASD and the impact of these processes on their development, behavior, and learning.

Keywords: autism spectrum disorder, sensory integration, behavior, dysfunction.

СТАДИИ СЕНСОРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ У ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Аннотация. Данная научная статья посвящена изучению методов сенсорной интеграции при работе с детьми с расстройствами аутистического спектра (РАС). Работа основана на современных данных об особенностях процессов обработки сенсорной информации в центральной нервной системы ребенка с РАС и влиянии этих процессов на его развитие, поведение и обучение.

Ключевые слова: расстройствами аутистического спектра, сенсорная интеграция, поведение, дисфункция.

KIRISH

Autizm spektri buzilishlari (ASB) - bu psixologik xususiyatlar spektri bo'lib, u g'ayritabiiy xulq-atvor va qiyinchiliklarning keng doirasini tavsiflaydi. Bu qiyinchiliklar jtimoiy munosabatlar va muloqotda, shuningdek, qat'iy cheklangan qiziqishlar va tez-tez takrorlanadigan

xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Sezgi integratsiyasi – bu miyada beixtiyor sodir bo'ladigan jarayon bo'lib, u sezgi a'zolari orqali olingan ma'lumotlarni tartibga soladi va sezgilarni uyg'unlashtiradi. ASB bilan og'rikan bolalar rivojlanishining asosiy xususiyatlaridan biri sezgi integratsiyasining buzilishidir. Bunda sezgi va idrok etish jarayoni saqlanib qoladi, ammo qabul qilingan signalning talqini buzilgan yoki butunlay yo'q bo'ladi. Bola noqulaylikni his qiladi, ammo bu holatning sababini tushunmaydi. Shu sababli, bolaning reaksiyasi noqulaylikka qaratilgan bo'ladi: u baqirishi, yig'lashi, tajovuzkorlik yoki o'ziga nisbatan tajovuzkorlik ko'rsatishi mumkin. Talqin bo'lmaganda, bola signalning zarur xavfini anglamasligi mumkin, bu esa hatto uning jismoniy mavjudligiga xavf tug'dirishi mumkin. Ko'rish, eshitish, ta'm bilish va hid sezish kabi asosiy sezgi tizimlari hammaga yaxshi tanish. Bu "tashqi" sezgilar tashqi muhit ta'sirlariga javob beradi. Biroq, tanamizda "ichki" sezgilar ham mavjud: interotseptiv, taktil, propriotseptiv va vestibulyar. Tanaga yo'naltirilgan bu sezgi tizimlari ongli fikrlardan tashqarida ishlaydi va biz ularning faoliyatini boshqara olmaymiz. Bola aqliy rivojlanishining asosini sensomotor faoliyat tashkil etadi. Miya tuzilmalari faqat sezgi qo'zg'atuvchilari mavjud bo'lgan sharoitdagina to'g'ri rivojlanadi. Miya sezgi ma'lumotlarini atrof-muhit talablariga va inson ehtiyojlariga moslashtirishning ajoyib qobiliyatiga ega. Autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarda axborotni qabul qiluvchi tizimning normal ishlashi buziladi. Bola ma'lum sezgi ma'lumotlariga to'g'ri javob berishga qodir bo'lmay qoladi. Ma'lumotlar haddan tashqari ko'p bo'lganda, miya ortiqcha yuklanib, bolani yangi taassurotlardan qochishga majbur etadi. Ma'lumot juda kam bo'lganda esa, miya qo'shimcha sezgi qo'zg'atuvchilarini izlay boshlaydi.

Bunday bolaning ta'lim olishi va xulq-atvoridagi muammolarning aksariyati sezgi ma'lumotlarini idrok etish yoki qayta ishlashning buzilishi natijasida yuzaga keladi. Bolalar mavjud psixo-fizik buzilishlar va ular bilan bog'liq cheklovlar tufayli noto'g'ri sezgi tajribasiga ega bo'ladilar. Eng ko'p uchraydigan muammolardan biri atrof-muhitning aniq manzarasini hosil qilish uchun turli sezgi a'zolaridan olingan ma'lumotlarni birlashtirish qobiliyatining yo'qligidir.

Sensor integratsiya jarayonlarini rivojlantirish bo'yicha tuzatish ishlarining maqsadi markaziy asab tizimining sezgi qo'zg'atuvchilarini qayta ishlash qobiliyatini kuchaytirish, muvozanatlashtirish va takomillashtirishdan iborat. Sensor integratsiya orqali tuzatish autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolaga turli xil sezgi qo'zg'atuvchilari yordamida yumshoq ta'sir ko'rsatishni o'z ichiga oladi. Sensor integratsiyaning asosiy maqsadi markaziy asab tizimining sezgi qo'zg'atuvchilarini qayta ishlash qobiliyatini kuchaytirish, muvozanatlashtirish va rivojlantirishdir. ASB bo'lgan bolalar bilan ishlash juda uzoq davom etadigan va sinchkovlik talab qiladigan jarayondir. Tuzatish aralashuvini boshlashdan oldin, yuqori yoki past sezuvchanlikni aniqlash maqsadida har tomonlama tashxis o'tkazish zarur. Ishni yangi

qo'zg'atuvchilarni qabul qilishga yetarli darajada rivojlangan sezgi kanallaridan boshlash lozim.

Ishning asosiy bosqichlari

Sensor integratsiya mashg'ulotlari autistik spektr buzilishi bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarga sensor tizim buzilishi darajasi va individual xususiyatlarni hisobga olgan holda mutaxassislar tomonidan kiritilishi lozim. Mashg'ulotlar bosqichma-bosqich va muntazam ravishda o'tkazilishi kerak, bu holda o'tkaziladigan tuzatishning ta'siri ortadi. Ushbu metodika mashg'ulotlarni kuniga 2-3 marta o'tkazishni nazarda tutadi, ularni tuzatish kamida 3-4 oyda bir marta amalga oshiriladi. Mashqlar bosqichma-bosqich murakkablashtiriladi, ularda yangi turdagi qo'zg'atuvchilar paydo bo'ladi va ishda ma'lum o'zgarishlar paydo bo'lganda. Masalan, oddiy ko'rsatmalarni bajarish qobiliyati paydo bo'lganda va biror narsaga vizual e'tiborni jalb qilish va ushlab turish imkoniyati paydo bo'lganda, asta-sekin kognitiv treningning turli elementlari kiritiladi, ular yirik motorika, vizual-motor muvofiqlashtirish va taqlid qilish mashqlarini o'z ichiga oladi

Birinchii bosqich. Dastlabki aloqa o'rnatish

Bola bilan rasmiy muloqot o'rnatilgandan so'ng, pedagog va bola o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni shakllantirishga 2-3-chi mashg'ulotdayoq kirishish mumkin. Rasmiy aloqa o'rnatilganligi bolaning vaziyatni "xavfsiz" deb his qilganini va pedagog bilan bir xonada bo'lishga tayyor ekanligini anglatadi. Shu vaqt mobaynida bolaning e'tiborini jalb qila oladigan vositalar aniqlanadi. Ulardan keyinchalik mashg'ulotlarda rag'batlantirish maqsadida foydalanish uchun eng maqbullari tanlab olinadi.

Ikkinchi bosqich. Sezgi integratsiyasi buzilishlarini aniqlash

Pedagoglar bolani kuzatish jarayonida uning nimaga eng ko'p ehtiyoj sezayotganini aniqlab oladilar. Bu muammoni aniqlash va uning mohiyatini tushunish juda katta qadam hisoblanadi. Sezgi integratsiyasi buzilishlarini aniqlashda quyidagilarni yodda tutish lozim:

1. Sezgi disfunktsiyasi bo'lgan bolada sanab o'tilgan barcha alomatlar bo'lishi shart emas. Misol uchun, vestibulyar disfunktsiyasi bo'lgan bolaning muvozanati buzilgan bo'lishi mumkin, lekin shu bilan eshtish idroki yahshi shakllangan bo'lishi mumkin.
2. Ba'zida bola bir kuni disfunktsiya alomatlarini namoyon qilsa, ertasi kuni hamma narsa nisbatan me'yorida bo'lishi mumkin. Beqarorlik barcha nevrologik kasalliklarning belgisi hisoblanadi.
3. Bolada ma'lum disfunktsiya alomatlari ko'rinishi mumkin, lekin aslida bu disfunktsiya mavjud bo'lmashligi mumkin. Masalan, bola tegishdan o'zini olib qochadi, taktil ta'sirotda o'ta sezgir bo'lib ko'rinishi, yoki buni hissiy sabablarga ko'ra qiladi.
4. Bola ayrim tashqi ta'sirlarga haddan tashqari sezgir bo'lishi, boshqalariga esa umuman sezmasligi mumkin. Masalan, u engil teginishga juda ta'sirchan bo'lib, kimdir qo'lga

tegsa, seskanib ketishi, ammo chuqur og'riqni mutlaqo xotirjam qabul qilishi mumkin.

5. Turli xil tashqi ta'sirlar miyaning normal faoliyatiga xalaqit berib, sezgi a'zolarining haddan tashqari zo'riqishi yoki, aksincha, etarli ta'sirlanmasligiga olib kelishi mumkin.

Uchinchi bosqich. Individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqish.

Tekshiruv o'tkazilgandan so'ng natijalar tahlil qilinadi, pedagoglar bolaning individual ta'lim yo'nalishini ishlab chiqadilar. Bu yo'nalishga albatta bola bilan sensor buzilishlarni tuzatish ishlari kiritiladi. Bola bilan olib boriladigan rivojlantiruvchi va tuzatish-tarbiyaviy ishlarning mazmuni, buzilgan sensor tizimlarning o'ziga xos xususiyatlarini tuzatishga alohida e'tibor qaratgan holda tuziladi.

To'rtinchi bosqich. Mashg'ulotlarda va individual dasturlar bo'yicha korreksion ishlarni tashkil etish. Mashg'ulot va ish joyini tashkil qilish.

Bola bilan o'tkaziladigan korreksion mashg'ulotlarning maqsadi kuzatish orqali aniqlangan sensor integratsiya buzilishlarini kompensatsiya qilishdir. Sensor integratsiya mashg'ulotlari asosan sezgilarni rag'batlantirishga qaratilgan harakat faoliyati ko'rinishida o'tkaziladi. Ular bolaning rivojlanish darajasiga moslashtirilgan bo'lib, o'yin shaklida amalga oshiriladi. Bola sensor qo'zg'atuvchiga tegishli samarali reaksiyalarni yuzaga keltiruvchi va qo'zg'atuvchi harakatlarni bajarishga undanadi. Korreksiya jarayonida bolalar tomonidan erkin bajariladigan va avtomatik sensor reaksiyalarni yuzaga chiqaradigan o'yinlar va faoliyatlarga ustunlik beriladi. Korreksiya jarayonining muhim jihati bolani rag'batlantirish va rivojlantiruvchi sensor muhitni yaratishdir.

Ba'zi mashg'ulotlar stol atrofida ishlashni tashkil etishni talab qiladi. Bolada stol atrofidagi mashg'ulotlarga nisbatan kuchli salbiy munosabat kuzatilganda, bu mashg'ulot uchun tayyorlangan materialni (mozaika, munchoq, pazl, rasm va boshqalarni) u o'zini eng qulay his qiladigan joyga, masalan, polga yoyib qo'yish maqsadga muvofiqdir. Bola e'tiborini tortgan rasm yoki o'yinchoqni stolga qo'yib, go'yo unutgandek bo'lish kerak. Ehtimol, bola beixtiyor stolga yaqinlashib, allaqachon tanish bo'lgan narsalarni qo'lga oladi. Asta-sekin qo'rquv yo'qolib, mashg'ulotlarni stol atrofida o'tkazish imkoniyati paydo bo'ladi. To'g'ri tashkil etilgan ish joyi autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolada zarur o'quv ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Ishga tayyorlangan material bolaning chap tomoniga, bajarilgan topshiriq esa o'ng tomoniga qo'yiladi. Bola topshiriqni bajarib bo'lganidan so'ng, uni oldindan belgilangan rag'batlantiruvchi usul bilan qo'llab-quvvatlash lozim.

"So'zma-so'z" idrok etish tafakkur turiga ega bo'lgan bolaning o'rganishini og'zaki mavhum tasavvurlarni ko'rish obrazlari bilan almashtirish sezilarli darajada yengillashtiradi. Haqiqiy narsalar va rasmlar ishning barcha bosqichlarida qo'llaniladi. Gapirmaydigan bolalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlar muvaffaqiyatining asosiy sharti ko'rish qatorini tuzishdir.

Bu bosqichda minimal miqdordagi ogʻzaki koʻrsatmalar ishlatiladi: "Ber," "Ol," "Qoʻy."

Autizm spektr buzilishi boʻlgan bolalar bilan olib boriladigan sensor integratsiya terapiyasi

ASB boʻlgan bolalar bilan olib boriladigan sensor integratsiya terapiyasi bolaga atrof-muhitni toʻgʻri idrok qilish, sensor stimullarni boshqarish va ularni moslashtirishga yordam beradi. Ushbu terapiya bir necha bosqichdan iborat boʻlib, har bir bosqich bolalar ehtiyojiga mos ravishda tashkil etiladi. Quyida asosiy bosqichlar keltirilgan:

1. Baholash bosqichi

- Bolaning sensor tizimi qaysi sohalarda nozik ekanligini aniqlash.
- Sensor maʼlumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va ularga moslashishdagi qiyinchiliklarni oʻrganish.

- Individual terapiya rejasi ishlab chiqiladi.

2. Sensor stimulyatsiyani taʼminlash

- Bolaning sezgi tizimini ragʻbatlantiruvchi va tinchlantiruvchi faoliyatlar qoʻllaniladi.
- Quyidagi usullar ishlatiladi:
- Vestibulyar stimulyatsiya: tebranish, aylanish yoki muvozanat mashqlari.
- Taktil stimulyatsiya: qoʻlda massaj, toʻqimalarni his qilish.
- Propriozeptiv stimulyatsiya: kuch ishlatishni talab qiluvchi mashqlar (masalan, bosim qoʻllash, ogʻir narsalarni koʻtarish).

3. Sensor maʼlumotlarni integratsiya qilish

- Bolani bir nechta sensor stimullarga bir vaqtda moslashishga oʻrgatish.
- Masalan, koʻrish va eshitish stimullarini birlashtirish yoki harakatni ovoz bilan muvofiqlashtirish.

4. Adaptiv javoblarni rivojlantirish

- Bola atrof-muhitdagi oʻzgarishlarga mos ravishda javob bera boshlashi uchun maxsus mashgʻulotlar tashkil etiladi.
- Harakatlarni muvofiqlashtirish va motorika koʻnikmalarini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratiladi.

5. Faoliyat va oʻyin terapiyasi

- Bolani qiziqtiradigan oʻyinlar va faoliyatlar orqali terapiyani olib borish.
- Oʻyinlar orqali bolalar tabiiy ravishda turli sensor stimullarni qabul qilishni oʻrganadi.

6. Natijalarni kuzatish va moslashtirish

- Har bir bosqichda bolaning rivojlanishi kuzatiladi va zarur boʻlsa, terapiya rejasi qayta koʻrib chiqiladi
- Oilaviy maslahat va qoʻllab-quvvatlash ham ushbu bosqichga kiradi.

Xulosa

Mutaxassislar, ota-onalar va bolaning o'zaro hamkorligi barcha turdagi analizatorlarning samarali ishlashiga erishishga yordam beradi, shuningdek, dori-darmonlarsiz markaziy asab tizimining turli xil funksional buzilishlari asta-sekin bartaraf etiladi. Sezgi integratsiyasi mashg'ulotlari sezgi tizimlarining uyg'un rivojlanishiga ko'maklashadi, bu esa autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarning ta'lim jarayoniga va umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sensor integratsiya terapiyasi ASB bo'lgan bolalar uchun nafaqat idrokni yaxshilash, balki ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Ushbu jarayonni malakali mutaxassislar boshqarishi juda muhim.

REFERENCES

1. Pfayffer B.A., Kenig K., Kinnili M. Autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda sezgi integratsiyasi tuzatish ishlarining samaradorligi
2. Robert Shramm: Bolalardagi autizm va amaliy xulq-atvor tahlili usullariga asoslangan ABA terapiyasi
3. Asperger H. Das psychisch abnormale Kind // Wiener Klinische
4. Asperger H. Die «Autistischen Psychopathen» im Kindesalter // Archiv für psychiatrie und nervenkrankheiten. - 1944.
5. Autism Speaks. Autism and health: a special report by , Autism Speaks. 2017.
6. Taylor J.L., Dove D., Veenstra-VanderWeele J., Sathe N.A., McPheeters M.L., Jerome R.N., Warren Z Interventions for adolescents and young adults with autism spectrum disorders. Rockville (MD): Agency for Healthcare Research and Quality (US); 2012. URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK107275>.